

Disiplinlerarası Atölye Çalışmalarına Bir Örnek: Baskiresim-Seramik Yakınlaşmaları

An Example of Interdisciplinary Workshops: Printmaking-Ceramic Convergences

Zeliha Kayahan

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Sanat Bilimleri Bölümü
email: z.kayahan@hbv.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9644-9715>

Naile Çevik

Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Heykel Bölümü
email: naile.cevik@hbv.edu.tr ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-6448-1534>

 iThenticate

Bu makale bilimsel etik ve kurallara uygun hazırlanmış ve intihal incelemesinden geçirilmiştir. Etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Atf (APA 6)/Tocitethisarticle

Kayahan, Z., & Çevik, N. (2020). Disiplinlerarası atölye çalışmalarına bir örnek: Baskiresim-seramik yakınlaşmaları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 26(45), 535-545. doi: <https://doi.org/10.35247/ataunigsed.745596>

Makale Gönderim Tarihi/Received: 30/05/2020

Makale Kabul Tarihi/Accepted: 12/10/2020

Makale Yayın Tarihi/Published: 22/10/2020

Research Article/Araştırma Makalesi

Öz

Toplumlar dinamik bir yapıya sahip olması nedeniyle, zamanın getirileri doğrultusunda değişir ve gelişirler. Bu değişimlerin ilk anlardan itibaren etkilediği alanlardan birisi de kuşkusuz hayatın kendisinden beslenen sanat alanıdır. Sosyo-ekonomik yapının değişmesi, yeni teknolojik buluşların etkisi, yaşanan bireysel/toplumsal dönüşümlerin sonucu olarak meydana gelen yeni düşünceleri dönemin sanat anlayışından okumak mümkündür. Bu bağlam ile üniversitelerde verilen sanat eğitimi, tüm dönüşümlerin ve değişimlerin yansıdığı ilk basamak olarak değerlendirilebilir. Küreselleşmenin kültürel anlamda en büyük yansımalarından birisi de disiplinlerarasılık kavramının ortaya konması ve geniş ölçekte kabul görmesidir. Bu kavram/anlayış aracılığı ile bilim, teknoloji, kültür ve sanatta farklı disiplinlerin ortak üretimlerde bulunması durumu yeni bakış açılarını hem öğrencilere hem de akademisyenlere sunmaktadır. Sanat ve sanat eğitimi alanlarında disiplinlerarasılık açısından bu durum değerlendirildiğinde farklı atölyelerin ortak üretimlerde bulunması olarak da açıklanabilir. Çağdaş sanat dinamiklerinin yansımalarını görebileceğimiz bu disiplinlerarası çalışmalar sanat öğrencilerine yeni ufuklar açmakta ve onların yaratıcılıklarını olumlu anlamda geliştirmektedir.

Bu çalışma; Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi'nde lisans seviyesinde verilmekte olan Özgün Baskiresim ve Seramik Atölye derslerinin teknik ve atölye uygulamalarının ortak çalışmaları sonucu, öğrencilerin deneysel bir üretimi tecrübe etmelerine olanak sağlamaktadır. Öğrencilerin bakış açısıyla birbirlerinden çok aykırı gibi algıladıkları bu iki disiplin onların yerleşik düşünce kalıplarının dışına çıkmalarına olanak tanımıştır. Atölyede yapılan uygulamalar sonucunda katılımcı öğrencilerin yeni fikirler edinmiş olmaları bu çalışmanın somut olmayan verileridir. Bu çalışma kapsamında; atölye üretimleri ile uygulama sürecinde ortaya çıkan somut veriler betimsel yöntem ile yorumlanmıştır. Sonuç olarak; sanat eğitiminde disiplinlerarası atölye çalışmaları, öğrencilerin yaratıcı düşünce yapılarını geliştirmiş ve keşfetmeye dayalı merak/başarı dürtüsünü desteklemiş ve onları bireysel deneyimlere daha da yakınlaştırmıştır.

Anahtar Kelimeler: Sanat, Sanat Eğitimi, Baskiresim, Seramik, Sanatta Disiplinlerarasılık

Abstract

Since societies have a dynamic structure, they change and develop in line with the returns of the time. Without doubt, one of the areas that these changes affect from the first moments is the art field which fed by life itself. It is possible to read the new thoughts that emerged as a result of the change in the socio-economic structure, the effect of new technological inventions, and the individual/social transformations experienced in the period. In this context, art education in universities can be considered as the first step reflecting all the transformations and changes. One of the biggest reflections of globalization in the cultural sense is the introduction of the concept of inter disciplinary and its wide acceptance. The fact that different disciplines in science, technology, culture and art work together through this concept/understanding presents new perspectives to both students and academicians. When this situation is evaluated in terms of interdisciplinary in the fields of art and art education, it can be explained as the fact that different workshops are in common production. These interdisciplinary studies, where we can see the reflection of contemporary art dynamics, open up new horizons for art students and positively improve their creativity.

This work; As a result of the joint studies of the technical and workshop practices of the Original Printmaking and Ceramic Workshop courses given at the Ankara Hacı Bayram Veli University Faculty of Fine Arts, it enables students to experience an experimental production. These two disciplines, which students perceive as contrary to each other from their perspective, have allowed them to get out of their established patterns of thought. It is in tangible data of this study that the participating students have acquired new ideas as a result of the applications made in the workshop. In this study, the concrete data that emerged during the production process of the workshop were interpreted with the descriptive method. As a result, interdisciplinary workshops in art education have developed students' creative thinking structures and supported the curiosity/success drive based on exploration and brought them closer to individual experiences.

Keywords: Art, Art Education, Printmaking, Ceramics, Interdisciplinary in Art

1. Giriş

Sanat, bireyin duygusal gelişimini destekleyen bir süreç olmasının yanı sıra estetik beğeni algısını geliştiren en önemli kaynak alanlarından birisidir. Alan üzerine verilen eğitim de hiç şüphesiz bu kaynak alanın değerini yansıtır nitelikte olmalıdır. Sanat eğitimi insanların yeni biçimleri fark etmelerini ve estetik yargı yapabilmelerini sağlar. Fark etme ve algılama durumu aracılığı ile birey kendisini keşfetme sürecini basamak basamak oluşturabilir (Yolcu, 2009, s. 93). Bu açıdan değerlendirildiğinde sanat eğitiminin amacı; kişinin geçmişte öğrendiği bilgileri geleceğe taşımasını sağlamak ve bunu yaparken de kişinin sahip olduğu yetenek ve yaratıcılık gibi sanatsal özellikleri ön plana çıkarmaya çalışmaktır (Erbay, 2013, s. 24).

Çok yönlü bir alan olan sanat, bireyi bilişsel, fiziksel ve ruhsal anlamda etkileyebilme özelliğine sahiptir. Günümüz sanatı kavramsal süreçte herhangi bir konu, malzeme, teknik, mekân vb. unsurları sınırlandırmayarak her alandan üretimine olanak sağlamaktadır. Bu bağlam ile sanatçının bire bir iletişime gireceği sanat alanı ve malzeme onun üretim yapma şeklini ve tarzını da belirleyebilmektedir. Bu çeşitlilik durumu sanatçının farklı üretimlerle kendi alternatif evrenini yaratma sürecinde ve sonrasında olumlu anlamda sonsuz bir kaynak olarak değerlendirilebilir. Timuçin'e (2000) göre sanat eğitimi; bireyin, bedensel, duygusal, algısal ve zihinsel gelişimi adına, sanat yoluyla gerçekleştirdiği tüm eğitim çabasıdır. Yaşam ve evreni aynı kavrayıp, yansıtmaya, yaratma ve bir dünya kurma sürecidir.

20. yüzyılda sanat eğitimi kavramı, tüm sanat dallarını kapsayan disiplinlerarası bir yapıya evrilmiş durumdadır. "Ülkemizdeki sanat kurumları da çağın gerekliliklerini göz önünde bulundurarak disiplinlerarası geçişi öne çıkaran etkinliklerde bulunmakta ve farklı alanların birlikteliğinin tecrübe edilebileceği eğitim-öğretim süreçlerine yer vermektedir. Çok alanlı bir zeminde gerçekleşen sanat eğitimiyle, öğrencilerde dünyada olanlarla ilgili bir bilgi birikimi oluşurken, öğrenciler bu yeni ve deneysel çalışmalarla da özgün ifade biçimlerine ulaşabilirler. Çağdaş sanat eğitimcisi, eğitim-öğretim sürecine güncel sanat olaylarını konu etmeli ve öğrencileri ile birlikte çağın anlamaya çalışarak, bu disiplinlerarası yaklaşımları ele almalıdır" (Bingöl Pazarlıoğlu, 2015, s. 28). Bu dönemde, eğitim alanlarının dışındaki mekanların sürece dahil edildiği, teorik ve uygulama alanlarının kapsamı ve sınırlarının diğer disiplinlerin desteğiyle genişletildiği bir anlayışın benimsendiği görülmektedir.

Özellikle sanat temel alanına sahip fakültelerdeki eğitim süreci, disiplinlerarası sanat eğitiminin uygulanmasının gerekliliği düşüncesinin en önemli basamaklardan birini oluşturmaktadır. Ders konularının işlenmesinde klasik tek yönlü anlatımın ötesinde farklı alanlar ile zenginleştirilen ders içerikleri günümüz sanat öğrencileri için daha ilgi çekici olmalarının yanı sıra onların deneyime ve farklılığa dayanan yaratıcı yönlerini de desteklemektedir. Bu sebep ile bu araştırmanın amacı, ülkemizdeki üniversitelerin güzel sanatlar fakültelerinin birçoğunda yer alan baskıresim ve seramik derslerini alan lisans öğrencilerinin bu iki farklı sanat alanındaki teknik uygulamaların ortak kullanımına yönelik deneysel bir çalışmayı tecrübe etmelerine olanak sağlamaktır. Bu açıdan değerlendirildiğinde; çalışma üç ana konu üzerinden ele alınmıştır. Bu ana konular; sanatsal bir alan olarak baskıresim ve seramik alanları incelenmiş; ardından disiplinlerarası kavramı hakkında literatür taraması yapılmıştır.

1.1. Sanatsal Bir Alan Olarak Baskıresim

Baskıresim; ağaç, taş, linol, ipek veya metal gibi çeşitli malzemeler kullanılarak, doğrudan veya kalıplar yoluyla kâğıda veya benzeri malzemeler üzerine basılan resimlere denir (Grabowski ve Fick, 2012, s. 8). Uluslararası literatürdeki kullanımıyla baskıresim, İngiltere'de *print /printmaking*, Fransa'da *estampe*, İtalya'da *stampa*, Almanya'da *originell druck graphik* sözcükleriyle verilmektedir (Tanır, 2017, s. 112). Günümüz teknolojileri bağlamında çok gelişmiş ve farklı teknikler ile sınırlarını genişletmiş olsa da geleneksel bağlamda baskıresim; yüksek baskı, çukur baskı, düzbaskı ve elek baskı olarak dört gruba ayrılmaktadır.

Baskıresim sanatının tarihi M.Ö. 2000'li yıllara kadar uzanmaktadır. O yıllarda Sümerliler'in kullanmış olduğu silindirik mühürler ile ıslak kil üzerine uygulanan baskı sonucu oluşan iz baskı sanatı mantığının ilk uygulanmış biçimi olarak değerlendirilmektedir. M.S. 105 yılında Çin'de kâğıdın bulunması ile Budist rahiplerin büyü ve sihir gibi amaçlar ile ahşap mühürleri kâğıt üzerine basarak muska yapmış oldukları düşünülmektedir. 868 yılında Wang Chieh tarafından basılan Budist ibadet tasvirlerini gösteren *Diamond Sutra* isimli eser ilk ağaç baskılı kitap olarak görülmektedir (Görsel 1). 12. yüzyılda Doğu ve Batı arasındaki ticaretin gelişmesiyle kâğıdın Batı ülkelerine ulaşması baskı sanatının bu ülkelere yayılmasını sağlamıştır. 1380 yılında Avrupa'da yapılan ilk ağaç baskı örneği görülür. Hristiyan kiliselerinin dini öğretileri insanlara ulaştırmak için ağaç kitaplardan faydalandığı bilinmektedir. 1450'de Johannes Gutenberg'in dökme harfleri geliştirmesi ve matbaayı keşfiyle birlikte ağaç baskı kitaplar etkisini kaybederken ağaç baskı bir sanat dalı olarak kendisini göstermeye başlar. Gravür gibi metal baskının tarihide bu yıllara dayanmaktadır. Almanya ve İtalya'da uygulanan metal üzerine kalburlama tekniği gravür tekniğinin temelini oluşturmaktadır. 17. yüzyılda Tokyo'da ipek, deri ve kâğıt üzerine ağaç baskı uygulamalarının yapıldığı Ukiyo-e okulu açılır. Aynı yüzyılda Almanya'da Tiyatro yazarı Alois Senefelder (1771-1834) rastlantısal olarak taşbaskıyı keşfeder. 19. yüzyıl sonrası Honore Daumier, Eugene Delacroix, Theodore Gericault, Francisco Goya, Henri de Toulouse Lautrec, Edouard Manet, Edgar Degas ve Edvard Munch gibi pek çok sanatçı taşbaskı çalışmıştır. 1890 yılında Paris'deki Güzel Sanatlar Okulu'nda açılan sergide Ukiyo-e

okulundan getirilmiş Japon ağaç baskıları Paul Gauguin, Van Gogh, Edgar Degas, Eduard Munch gibi pek çok sanatçıyı derinden etkilemiştir. Serigrafi, şablon baskı, elek baskı adlarıyla da anılan ipek baskı yönteminin, ilk kez nerede ve nasıl uygulandığı tam olarak bilinmemekle beraber bu tekniğin Çin ve Japon kaynaklı olduğu düşünülmektedir. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra Avrupa ve Amerika'ya gelen ipek baskı Roy Linchtenstein, Robert Rauschenberg, Hans Arp, Pablo Picasso, Marc Chagall ve Raoul Dufy gibi pek çok sanatçı tarafından uygulanmış ancak zirveye Pop Art'ın önemli temsilcisi Andy Warhol ile ulaşmıştır (Tanır, 2017).

Görsel 1. Diamond Sutra, ağaç baskı, 868

Görsel 2. Tarih Hindi Garbi, Mehmet efendi, baskı kitap, 1730

Türkiye'de baskiresim tarihi 1453 yılında İstanbul Kağıthane'de kâğıt üretilmesiyle başladığı söylenebilir. Baskıyla çoğaltma tekniği ilk kez 1730 yılında İbrahim Mütefferika'nın bastığı "Tarih Hindi Garbi" adlı kitabında uygulanmıştır (Abacı, 2018, s. 65) (Görsel 2). Şimşire oyulmuş ağaç kalıp ve bakır levhaya oyulmuş kalıplardan alınan resimlerin yer aldığı bilinen bu eser Türk tarihindeki ilk resimli kitap olma özelliğini taşır. 1830 yılında Jacques ve Henry Caillol'un İstanbul'da taşbaskı atölyesi açmasıyla birlikte taşbaskı tekniği ile de tanışılmıştır. Hoca Ali Rıza Paşa ise taşbaskıyı sanatsal anlamda kullanan dönemin ilk sanatçısı olarak bilinir. 1882 yılında açılan Sanayi Nefise Mektebi'nin kurucusu Osman Hamdi Bey döneminde hakkaklık (gravür) adı altında bir bölüm açılır. 1972'de adı Güzel Sanatlar Akademisi olarak değiştirilen bu kurumda Aliye Berger, Bedri Rahmi Eyüboğlu, Eren Eyüboğlu ve Orhan Peker gibi önemli sanatçılar baskı eserleri vermişlerdir. Baskiresim alanının gelişmesine katkı sağlayan bir diğer kurum ise 1932 yılında kurulan Gazi Eğitim Enstitüsü'dür ve bu kurumda Mürşide İçmeli, Süleyman Saim Tekcan, Muammer Bakır, Nevzat Akoral, Hayati Misman, Hasan Pekmezci ve Güler Akalan gibi önde gelen baskı sanatçıları yetişmiştir (Temur, 2011).

M.Ö. 2000'li yıllara uzanan baskiresim alanı tarihsel gelişimi içerisinde yaşanan keşifler ile yeni teknikleri bünyesine katmış ve sınırlarını genişletmiştir. Matbaanın keşfi ve fotoğrafın bulunuşu diğer plastik sanat alanlarını etkilediği gibi baskiresim alanını da derinden etkilemiş yeni baskı teknikleri ve anlayışlarını alana kazandırmıştır. 20. ve 21. yüzyılda baskiresmin gelişimi çerçeveli sınırlı edisyonların dışına çıkmış ve daha geniş bir alan tanımına ulaşmıştır. Geleneksel anlamda baskiresim çerçevelenerek duvara asılmaya uygun bir şekilde üretilmiş iken günümüzde galeri ve müzelerin yanı sıra kamusal alanlarda sergilenebilecek büyük boyutlu baskılara dönüşmüştür (Ateş, 2015, s. 4).

Baskiresim teknik açıdan çoğaltılabilir olma özelliğinden kaynaklı olarak insanlara daha yaygın bir biçimde ulaşılabilir. Bu durum uzun yıllar baskiresmin biricik olma durumunu sorgulatmış olsa da günümüzde baskiresim çalışmalarının her bir çoğaltımı aynı değerinde kabul görmektedir. Günümüzde baskiresimi disiplinlerarası çalışmalarda çeşitli biçimlerde görmek mümkündür. Birçok sanatçı baskiresmin güçlü dilini farklı malzemelerde ve yüzeylerde kullanmakta böylece kendi özgün ve özgür tarzlarını oluşturmaktadır. Bu genel anlayışla, sanat

eğitimi alanında da baskıresim tekniklerinin çağa uygun uygulamalarını ders kapsamına almak, öğrencilerin kendi tarzlarını oluşturmaları açısından onların yeni perspektifler kazanmalarına sebep olacaktır.

1.2. Sanatsal Bir Alan Olarak Seramik

Seramik, organik olmayan malzemelerin oluşturduğu bileşimlerin, çeşitli yöntemler ile şekil verildikten sonra, sırlanarak veya sertleşip dayanıklılık kazanmasına varacak kadar pişirilmesi bilimi ve teknolojisidir (Arcasoy, 1983, s. 1). İnsanların yapmış olduğu en eski uygulamalar arasında bulunan seramiğin ana malzemesi toprak, balçık ya da çamurdur. Seramik; geçmişimizi daha iyi anlayıp değerlendirebileceğimiz bilgi ve kaynakları günümüze taşımasıyla önemli bir görev üstlenmektedir. Seramiğin gelişimi, ona şekil veren toplumun sosyo-kültürel ve ekonomik evreleriyle paralellik taşımaktadır (Mutlu, 2007, s. 7).

Sanatın yaşam ile sınırlarının ayrılmadığı dönemlerde seramik insan ihtiyaçlarına cevap veren fonksiyonel kullanımı ötesinde biçimsel form ve sembolik taşıyıcı yüzeyi uygarlığın yayılımında önemli katkılar yapmıştır (Aktaş, 2011, s. 1). Seramik sanatının tarihine baktığımızda seramiğin gelişiminin insanlık tarihi ile paralel olduğunu görmekteyiz. İlkel insan, dinsel törenlerde tapınma amaçlı olarak çok çeşitli biçimlerde seramik figür ve heykelcikler ile günlük yaşantısı içinde ihtiyaçları doğrultusunda kullanmak üzere birçok basit ve yalın seramik kaplar üretmiştir (Şahbaz, 2006, s. 2) (Görsel 3). Sonrasında yaşanan tüm sosyo-kültürel gelişimler seramiğin anlamını ve alanını değiştirmiştir/dönüştürmüştür. 18. yüzyılda sanayinin ve makine üretiminin egemen olduğu bir ekonomiye geçiş sürecinin yaşandığı Sanayi Devrimi'ne kadar seramik, çömlekçilik kimliği halen taşıyordu (Kaytan, 2009, s. 35). Endüstrileşmeyle birlikte fabrikalaşma başlamış ve seramik endüstrisinin ilk adımı atılmaya başlanmıştır. Bir sanat alanı olarak seramiğin eğitim süreci içerisinde girmesinde belki de en önemli gelişmelerden biri 1919 yılında Walter Gropius tarafından Weimar'da kurulan Bauhaus Okulu'dur. Sanat ve zanaatın birlikte üretimine yönelik bir anlayış benimseyen okulda sanatçılar seramik malzemelerini sanat yapmak için üretmişlerdir. Bu dönemde sanatçılar ve tasarımcılar renk, kompozisyon gibi temel konuları birlikte çalışarak deneysel çalışmalar ile seramik eğitimine de yeni bir boyut kazandırmış olurlar. Seramik yalnızca sanatsal ve estetik kaygılarla biçimlendirilen eserler olarak düşünemeyeceğimiz gibi salt endüstriyel üretim ürünleri olarak da görmek mümkündür. Seramiğin gelişimini bu iki alanın paralel etkileşimi ve gelişimiyle ele almak gerekir. 1933'de Sümerbank'ın endüstri planlamasında İstanbul ve Kütahya'yı kapsayan seramik endüstrisi etüt ve projelerine başlaması, seramik sanat ve endüstri kısmında günümüzdeki gelişmelerin temeli olmuştur (Diren, 1974, s. 221).

Görsel 3. Kyklad kapları, seramik, Tunç Çağı

Görsel 4. Füreyâ Koral, kuşlar seramik pano (detay), 1968

Türkiye'de seramik eğitimi, 1882 yılında Osman Hamdi Bey tarafından kurulan Sanayi-i Nefise Mektebinde (Bugünkü Mimar Sinan Üniversitesi) 1930 yılında verilmeye başlamıştır. Türkiye'de seramik alanındaki atölyenin ilk Türk eğitimcisi olan İsmail Hakkı Oygur 1929'dan 1970'li yıllara kadar, Vedat Ömer Ar 1932'den 1978 yılına kadar Akademi'de seramik eğitimi vermişlerdir. 1964 yılında Sadi Diren eğitim kadrosuna atanmış 1994 yılında emekliye ayrılmıştır (Sönmez, 1983). Sonrasında ülkemizde özel seramik atölyeleri açılmaya başlamıştır. Bu atölyeleri açanların en anlamlılarından biri kuşkusuz Füreyâ Koral'dır (Görsel 4).

Bu gelişmelerin seramik sanatına yansması da özel seramik atölyelerinin kurulmaya başlamasıyla olmuştur. Bu noktada Türkiye’de seramik sanatının oluşumuna özgün bir bakış getiren Füreye Koral ve Sadi Diren 1950-1970 yıllarına damgasını vuran önemli isimler olmuşlardır. Füreye Koral Türkiye’deki ilk özel seramik atölyesini açan sanatçı olarak belleklere yerleşir. Resimsel öğeler kullanarak gerçekleştirdiği duvar panoları, tabaklar ve formlarda geleneksel unsurları çağdaş bir üslupla yorumlamıştır (Erman, 2012, s. 30-31).

Ülkemizde özellikle Cumhuriyet sonrası seramik alanında nitelikli ürünlerin üretilmesi noktasında İsmail Hakkı Oygur, Vedat Ar ve Hakkı İzzet’in teknik ve artistik anlamda özverili çalışmaları sayesinde, sanayi, sanat ve eğitimin birbiri ile yakın ilişki ve işbirliği içinde olmasının gerekliliğine inanmış ve bu yaklaşımla endüstriyel-artistik seramik alanlarında çalışan tüm bireylerle (serbest sanatçılar, akademisyenler, iş adamları, tasarımcılar, teknisyenler vb.) iletişimi ön plana almayı önemsemişlerdir.

Seramik sanatı görsel sanatlar alanı içerisinde özel yeri olan bir üretime sahiptir. Üç boyutlu özelliğiyle heykel sanatı ile ilişkilendirilebileceği gibi yüzey arayışları ve renk özellikleriyle resimsel bir özelliği de bünyesinde taşır. Bu nedenle günümüz çağdaş seramik sanatı, sanatçıların yetkinliğine bağlı olarak birden fazla sanat disiplinini kendi bünyesinde birleştirerek onların ortak bir amaç doğrultusunda hizmet etmelerini sağlamış ve günümüz görsel sanat disiplinleri arasında multidisipliner bir sanat dalı olarak varlık kazanmıştır (Şahbaz, 2006, s. 3).

Doğaya özgü olan kilin, insana özgü seramik ile birlikteliği ve insan eliyle şekillendirilmesi durumu seramiği toplumların sosyo-kültürel yaşamları içerisinde değerli bir konuma getirmektedir. Diğer sanat alanlarında olduğu gibi her toplumun kültürel estetik anlayışını seramik eserlerin üzerinde de görmek mümkündür. Çağlar geçtikçe ve teknolojinin ilerlemesiyle kuşkusuz yeni estetik kaygılar ve tasarımlar ortaya çıkmaktadır. Malzemeye dayalı bir alan olarak bilimsel gelişmeler seramik alanının genişlemesine büyük katkı sağlamaktadır. Bugün, her yönüyle hayatımızın bir parçası olan seramik; yüksek teknolojideki uzay mekiği gövde kaplamasından, jet motorları pervanelerine, yüksek dereceli fırınlarda, evlerimizdeki armatürlere ve elektronik parçalara kadar pek çok alanda çok yaygın olarak kullanılmaktadır (Kavalcı,1998, s.40). Seramiğin gerek yüzeysel gerekse form olarak değerlendirilebilmesi ve geleneksel anlamda kullanıma yönelik de olsa form zenginliğine sahip olması, birçok sanatçının bu malzemeyle ilgilenmesine neden olmuştur (Çil, 2004, s. 71).

1.3. Disiplinlerarasılık Kavramı Üzerine

1870’lerde yaşanan Endüstri Devrimi dünyayı toplumsal bir değişime sürüklemiştir. Teknolojik gelişim ve bilimsel ilerlemenin eşisindeki ülkeler birbirlerine daha yakınlaşmış ve etkileşim içerisine girmiştir. Dolayısıyla disiplinlerarası kavramının özünü yaşayan bu köklü değişimlerde aramak çok da yanlış olmayacaktır. Disiplinler, kendi tarihleri olan, ancak diğer disiplin, bilgi, nesne, sorunsal ve kavramların bir bölümünü içeren, onlarla iç içe/dış dışa ilişkilerle gelişen *melez* olgulardır. Ülkeler arası iletişim ağının daha artması farklı kültürlerin tanınmasına fırsat sağlarken daha minimal düzeyde farklı bilim alanlarının aynı amaca hizmet eden bir bağlamda ortak hizmet vermeleri disiplinlerarasılığın ilk aşamaları olarak açıklanabilmektedir (Teymur, 2001, s. 271). Bu bağlam ile disiplinlerarası kavramının en açıklayıcı tanımını Jacobs (1989) şöyle yapar; bir kavramın, konunun, problemin ya da tecrübenin incelenmesi için birden fazla disiplinin yöntem ve bilgisini bilinçli bir biçimde işe koşan program anlayışıdır. Bu sebep ile bir alanın açıklanması diğer disiplinlerin desteği ile daha anlamlı ve tamamlayıcı bir rolde olabilir.

Sanat tarihinde disiplinlerarasılık kavramının ilk ortaya çıktığı dönemler 19. yüzyıl olduğu söylenebilir. Fizikteki renk tayflarının keşfi ile yaşanan bilimsel ilerleme İzlenimci sanatçıları etkilemiş anlık renk efektlerini yakalama dürtüsü olarak tuvalere yansmıştır. Diğer bir dönüm noktası ise, kuşkusuz soyut sanatın öncüsü sayılan dönemde avangard denilebilecek yaklaşımlar ile eserlerini yapan Cezanne’dır. Kübizmin önde gelen sanatçılarından Picasso’nun açıkça kendisinden etkilendiğini söylediği Cezanne, doğadaki görüntüleri geometrik formlar ile yansıttığı tarzı ile disiplinlerarası kavramının sanat dünyasında çığır açan örneklerinden birini ortaya koyar. Köklerini Cezanne’nın doğadaki her şeyi geometrik formlarla ele alınabileceği düşüncesinden alan Kübizm, doğanın yansıtılması yerine özgün ve özgür formlarla anlatılmasına olanak sağlarken kendinden sonra gelen akımların ilk düşünce durağı olmuştur (Özel, 2007, s. 55). Bu düşünce yapısı ile Picasso ve çağdaşları resmin plastik diline farklı malzemeler ve teknikler ile müdahale ederek yeni anlatım biçimlerine ulaşmışlardır. Disiplinlerarası çalışmaların eğitimde en başları uygulamalarının gerçekleştiği okul ise Bauhaus Okulu olmuştur. Sanat ve tasarımın birlikte sürdürülmesi ilkesini taşıyan bu okul birçok farklı sanat disiplinini bünyesinde barındırarak deneysel çalışmalara açık atölyelerde öğrenciler yetiştirmiştir. Bu okulun hocalarından biri olan Paul Klee müzik ile resim arasında kurduğu ilişkiyi çalışmalarına yansıtır.

20. yüzyılın başında Paul Klee görsel sanatlar ve müzik arasında bir paralellik olduğuna ve iki sanat disiplinin de zamansal yönüne dikkat çekmiştir. İyi bir müzik eğitimcisinin oğlu olan ve iyi bir müzik eğitimi almış olan Klee müzik eleştirmenliğinin yanında orkestralarda keman çalmıştır. Bunun dışında Klee’nin resimlerinde, yaratıcı kişiliği ve ilgi alanlarının genişliğinden dolayı mimari, doğa bilimleri ve yazın sanatının etkilerinin olduğunu savunanlar olsa da resimlerinde müziğin etkisinin olduğu fikri üzerinde birleşmişlerdir (Özel, 2007, s. 57).

Ardından yaşanan süreçte benzer tarzda disiplinlerarası çalışan sanatçı sayısı bir hayli fazladır. Çağdaş sanat anlayışında ortaya çıkan yaklaşımlar sanat disiplinlerinin iç içe geçtiğini, önemli olanın estetik duyarlılık olduğunu ve ortaya çıkan sanat nesnelerinde kullanılan malzemenin ne olduğundan çok içeriğin ne olduğunun önem kazandığını göstermiştir (Kılıç, 2005, s. 66). 1960'lardan bu yana sanat hareketlerinde sayısız değişim ve yenilik söz konusudur. Sanat olayları ya da akımlarında zamanla gelişen farklılıklar ve yeni yaklaşımların sanat eğitimi alanına da yansması kaçınılmaz olmuştur (Bingöl Pazarlıoğlu, 2016, s. 359). Günümüz sanat anlayışı ve eğitimi disiplinlerarası kavramına kucak açmış durumdadır. Hatta bu kavram ile Görsel İletişim Tasarımı, Yeni Medya, Endüstri Ürünleri Tasarımı gibi yeni disiplinlerarası alanlar eğitim alanına girmiştir. Çünkü her gün yeni kavramlar yeni anlayış biçimleri gündeme gelmektedir. Yaşanan sosyal olayların ilk etkilendiği alanlardan biri olan sanat için farklı alanlarla olan etkileşimler sanatın ve dolayısıyla sanat eğitiminin güncel kalmasını sağlamaktadır. Kara'ya (t.y.) göre sayısız bilgilerin üstesinden gelebilmek için bireyin bu çeşitli bilgiler arasındaki etkileşimi görebilecek, kimi kalıpların geçici olduğunu fark edebilecek biçimde eğitilmesi gereklidir. Bağımsız düşünebilen, doğru sorular soran, disiplinlerarası yanıtlar ve iraksal düşünmeye yönelen öğrenciler yetiştirilmelidir.

Üstüner'in (2007) "Disiplinler Arası Sanat ve Sanat Eğitime Etkileri" isimli çalışmasının sonucunda disiplinlerarası sanatın sanat eğitime etkileri şu şekilde ifade edilmiştir:

- a-Estetik duyarlılık kazandırmak ve farklı değerler hakkında bilgilendirmek,
- b-Öğrencinin duyarlılığının eğitilmesini sağlamak, 'sezgi' ve 'düşünme' ile 'tanıma' ve 'bilme'yi birbirine canlı bir ilişkiye sokmak,
- c-Disiplinlerarası sanat eğitimi yoluyla öğrencinin zihinsel, algısal yeteneklerini geliştirmek,
- d-Yaratıcı bir düşünce yapısı kazandırmak,
- e-Gözlem yapabilen baktığını gören, algılayan, düşünen ve bir takım yargılarda bulunabilen, kişilik sahibi birer birey haline getirmek,
- f-Çevresini sorgulayan, eleştirel ve yaratıcı düşünme, problem çözme yeti ve değer yargılarına sahip davranış biçimleri geliştirmek,
- g-'Disiplinlerarasılık' bir yaşam felsefesidir. 'Ben' ve 'öteki' ayrımının olmadığı "çerçeveler-arası bir çerçeveyi" dünya modeli olarak çizibilme anlayışını kazandırmak.

Sanat alanında disiplinlerarası kavramı ele alındığında iki farklı yönelimle karşı karşıya kalınmaktadır. Bu yönelimlerden ilki sanat disiplinlerinin kendi aralarındaki etkileşim ve ilişki, ikincisi ise sanat olgusunun bilim alanındaki disiplinlerle olan etkileşim ve ilişkidir (Özel, 2007, s. 20). Bu çalışma sanat disiplinlerinin kendi aralarındaki etkileşim ve ilişkisine odaklanmaktadır.

2. Yöntem

Bu çalışma, betimsel modele dayalı nitel bir araştırmadır. Baskıresim, seramik ve disiplinlerarası konuları üzerine literatür taraması yapılmış ve ardından konuya ilişkin 4 haftalık atölye uygulamaları gerçekleştirilmiştir. 2 hafta baskıresim, 2 hafta ise seramik atölyesinde uygulama yapan öğrencilerin çalışmaları bu araştırmanın somut verilerini oluşturmaktadır. Elde edilen veriler araştırmacılar tarafından yorumlanmıştır.

3. Bulgular

Bu bölümde Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesinde 2019-2020 eğitim-öğretim yılında verilmekte olan baskıresim ve seramik alanlarının ortak kullanımı ile deneysel bir atölye örneği uygulaması sunulmuştur. Baskıresim dersi öğretim elemanı Z.K.'nın öğrencileri ile 2 haftalık planlanan otoportre konusu ilk önce baskıresim atölyesinde linol baskı tekniği ile uygulanmıştır. 3. ve 4. haftalarda ise seramik atölyesinde, seramik öğretim elemanı N.Ç.'in gözetiminde seramik uygulamalar yapılmıştır.

Atölye uygulama konusu olarak otoportre seçilmiştir. Çünkü sanatçının fiziksel ve kültürel kimliğini ortaya koymada çok güçlü bir araç olan otoportrede model; sanatçının kendisidir (Demirbulak, 2007, s. 55). Öğrencilerin bu çalışmada kendi görüntüleri üzerinden çalıştırılması fikri ile onların sürece ve atölyeye (uygulama mekânına) olan aidiyet duygularını artırmak hedeflenmiştir. Sanat tarihinde otoportrelerin sanatçıları güdülemede en etkili konulardan biri olduğu bilinmektedir. Otoportre, ressamın en kişisel anlatım şeklidir. Otoportre sanatı, sanatsal varoluşu ve sanat tarihsel tanınmayı güvence altına almanın sağlam bir yoludur (Rideal, 2005, s. 7).

3.1. Baskıresimde Otoportre Uygulamaları

Araştırmanın ilk uygulama basamağı öğrencilerin otoportre çalışmalarını baskı resim tekniklerinden biri olan linol baskı ile yapmalarınıdır.

Linol Baskı linol adı verilen yer muşambası kullanılarak yapılan bir yüksek baskı sanatı yöntemidir. Isı yalıtımı amacıyla kullanılan Linolyum malzemesi 1862 yılında Frederick Walton tarafından patentinin alınmasıyla birlikte baskı malzemesi olarak üretilmeye başlanmıştır (Çakıroğlu, 2015). Linol malzemenin yapısı gereği yüzey oyma aşamasının her yöne yapılabiliyor olması bu baskı tekniği için bir avantajdır. Tekniğin diğer avantajı ise basım işleminin baskı makinesi ile yapılabildiği gibi el ile basımın da kolaylıkla gerçekleştirilebiliyor olmasıdır.

Görsel 5. Öğrenci çalışmaları, linol baskı

Çalışma kapsamında otoportrelerini linol baskı tekniğine bağlı olarak çalışan öğrenciler kendileri belirlediği ölçülerde linol kalıba eskizlerini geçirerek oyma işlemlerini yapmışlardır. Oyma aşamasında her öğrenci kendi tarzında oyma ucunu kullanarak istedikleri doku ve lekeyi yakalamaya çalışmışlardır. Hazırlanan kalıpların ertesi hafta siyah mürekkep ile basımı gerçekleştirilmiştir. Çalışma kapsamında baskı işlemi tek renk olarak gerçekleştirilmiştir. Daha sonrasında seramik atölyesinde aynı kalıp kullanılacağı için kalıpta desenin en belirgin halde olması amaçlanmıştır.

Görsel 6. Öğrenci çalışmaları, linol baskı

3.2. Baskiresim-Seramik Uygulamaları

Disiplinlerarası Atölye Çalışmalarına Bir Örnek: Baskiresim-Seramik Yakınlaşmaları konulu araştırmanın ikinci uygulama basamağı öğrencilerin baskiresim derslerinde hazırlamış oldukları linol kalıplarının seramik kil üzerine uygulanmasıdır. Linol baskı yumuşak bir malzeme olması sebebiyle oyulma sırasında oluşan girintilerin derinliği seramik kil yüzey üzerinde belirgin iz bırakacak düzeydedir. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken şeyin kalıptaki desenin seramik yüzeye ters görüntüsünün düşecek olmasıdır.

Görsel 7. Öğrenci çalışmaları, seramik atölyesi, linol kalıptan seramik çalışmaları

Seramik sanatı, malzemesi gereği sanatçıya sonsuz denebilecek çeşitlilikte doku ve renk zenginliği sunmaktadır. Şekillendirmede kullanılan kilin çeşitliliği, renklendirmek için kullanılan seramik boya ların, oksitlerin ve seramik surlarının çamur üzerindeki etkin rolü, kili kullanan sanatçıya hem doku, hem de renk açısından zengin bir üretim çeşitliliği sunmaktadır (Şahbaz, 2006, s. 3-4). Bu zengin üretim çeşitliliği açısından değerlendirildiğinde linol üzerine aktarılmış öğrenci otoportrelerinin seramik yüzeylerde bir dekorlama tekniği olarak uygulanması sürecine geçilmiştir.

Görsel 8. Öğrenci çalışmaları, linol kalıptan seramik baskı

Atalay (2001) seramik eğitiminde yaratıcı biçimlendirme tekniklerini; (1) Başkalaşım Tekniği, (2) Dönüşüm Tekniği, (3) Değiştirme, (4) Delme, (5) Açıp Yapma, (6) Bükme, (7) Prizmatikleşme, (8) Abartma, (9) Küçültme, (10) Soyutlaştırma, (11) Kesme, (12) Kavramsallaştırma, (13) Geometrikleştirme, (14) Çizgiselleştirme, (15) Modülasyon (Birleştirme), (16) Uyarlama Gizleme Farklılaştırma, (17) Durum Değiştirme, (18) Tersine Çevirme, (19) Benzetme, (20) Stilize Etme, (21) Simetrik Kılma, (22) Çoğaltma, (23) Örtme, (24) Saydamlaştırma, (25) Süsleme ve (26) Fantezileştirme şeklinde sıralamaktadır. Çobanlı'ya (1995) göre de geleneksel ve yeni biçim üretme yöntemlerini kullanarak, tasarım ilke ve kurallarına bağlı kalarak, sonsuz sayıda yeni form-kompozisyon üretilebilir ve düzen kurulabilir.

Seramik tasarım eğitiminde kullanılan tekniklerden biri elle şekillendirme tekniğidir. Bu tekniğin kapsamında serbest şekillendirme, kütle çamurdan oyma, çimdikleme, sucuk, plaka, iç-dış sıvama gibi teknikler sayılabilir. Dekorlama teknikleri ise; astar, kazıma, perdahlama, kabartma, oyma, çamur ekleme, sünger, kâğıt, doku, silindir ve damga mühür teknikleridir. Pişirim teknikleri bisküvi, raku, sır vb. dir. Sırlama teknikleri fırça, pistole, daldırma ve akıtma gibi tekniklerdir. Bu tekniklerin dışında tornayla şekillendirme, şablonla şekillendirme ve baskı teknikleri de seramik eğitiminde kullanılır (Daşdağ, 2009, s. 71).

Bu atölye çalışmasında elle şekillendirme (serbest şekillendirme) tekniği kullanılarak, ahşap merdane yardımı ile boyutları 25x30 cm ve kalınlığı 1 cm olan düz seramik yüzeyler (panolar) oluşturulmuştur. Çalışmaların kalınlığının 1 cm'den aşağı sayısal değerde olmaması özellikle merdane aracılığı ile linolün seramik yüzeye aktarılmasında delinme, yırtılma vb. olumsuzlukların yaşanmaması için önemlidir. Merdane yardımıyla düz bir yüzey şeklinde oluşturulan yüzeye linol baskı kalıpları konularak tekrar merdane ile öğrencilerin otoportrelerinin aktarımı yapılmıştır. Bu aşamadan sonra linol kalıplar su ile yıkanarak kâğıt, seramik, bez, cam, plastik vb. tüm yüzeylerde tekrar tekrar kullanılabilir.

Atölyede uygulanan bu çalışma kapsamında formların şekillendirme aşamasında, pişirim tekniğine uygunluğu ve pişirme renginin beyaza yakın olması nedeniyle vakumlu döküm kili tercih edilmiştir. Özellikle pano gibi yüzey uygulamalarının yapılacağı seramik çalışmalarında çamurun plastizesi (esnekliği) önemli olduğu için bu çamurların artık/atık çamurlardan oluşmamasına özen gösterilmelidir. Uygulamalarda kullanılan vakumlu killer, poşetler halinde fabrikadan temin edilmiştir ancak şekillendirmede kolaylık sağlanması açısından kil suyla yoğrulularak hava almayan poşetlerde birkaç gün süreyle dinlendirilmiş ve daha sonra kile elle biçim verilmeye yani yoğrulmaya başlanmıştır. Uygulama aşamasında elle şekillendirme yöntemi tercih edildiği için yapım aşaması biten çalışmalar atölye ortamında doğal süreç izlenerek kurutma işlemleri yapılmıştır. Ancak kilin yüzey genişliğinden dolayı kurutma esnasında oluşabilecek dalgalanmaları engellemek amacıyla her bir panonun uç kısımlarına ağırlıklar konulmuş ve bir hafta süre ile kurutma işlemi yakın takiple öğrenciler tarafından kontrol edilmiştir.

Görsel 9. Öğrenci çalışmaları, linol kalıptan seramik pano

Kurutma işlemi tamamlanan panoların 1000 derecede elektrikli fırında bisküvi pişirimi yapılmıştır. Bisküvi pişiriminden çıkan seramik panoların yüzeyi, uygulaması yapılacak boyaları ani olarak emmesini engellemek amacı ile nemli bir süngerle silinmiştir. Ayrıca bu işlem basamağı aracılığı ile bünyede oluşması muhtemel tozlanmalar ve pişirim sonucunda istenmeyen sırların toplanması da engellenmiş olacaktır. Özellikle otoportre çalışmalarının şekil-zemin uyumunun daha fazla vurgulanması amacıyla renklendirme işleminin tek renk üzerinden ve oksitler aracılığı ile yapılmasına karar verilmiştir. Seramiğin sırlanmasında yöntemler; fırça ile sırlama, akıtma, daldırma ve püskürtme yöntemleridir. Bu atölye çalışmasında uygulama kolaylığı sağlaması açısından kobalt oksit, bakır oksit ve mangan oksitle renklendirmesi yapılan her bir pano şeffaf sırla akıtma yöntemi kullanılarak sırlanmıştır. Sırlama aşaması tamamlanan çalışmalar 1050 derecede yine elektrikli fırında pişirilmiştir ve sırlama işlemi tamamlanmıştır.

4. Sonuç

Baskıresim ve seramik alanları günümüz güzel sanatlar fakültelerinde öğrencilerin malzemeye bire bir iletişim içerisinde oldukları ve tekniğe dayalı tasarımlarını ortaya koydukları önemli uygulama derslerinden ikisidir. Dolayısıyla bu ders içeriklerinin günümüz sanatına dâhil olabilecek öğrenci algısını geliştirecek düzeyde oluşturulması oldukça anlamlıdır. Eğitim süreci içerisinde öğrencilerin oluşturacakları artistik anlam ve estetik bütünlüğü deneyimleyecekleri en önemli ortam olan atölyeler, öğrencilere heyecan verici yeni uygulamalar aracılığı ile gelecekteki mesleklerine hazırlayabilmektedir.

Bu çalışma aracılığı ile öğrenciler, farklı malzemeleri ve atölyeleri kullanarak bireysel üretimlerinde yeni bir bakış açısı kazanabileceklerini kendi uygulamaları üzerinden görmüşlerdir. Konu olarak otoportre seçimi ile ortaya çıkardığı esere ve dolayısıyla alana yönelik aidiyet duygusu pekiştirilen öğrenciler süreç içerisinde bu teknik ve uygulamalarla "Daha farklı neler yapabilirim?" düşüncesine ulaşmışlardır. Öğrenciler bu çalışma ile klasik atölye dersi rutinlerini kırıp farklı bir atölye ortamıyla daha keyifli ders süreci geçirmişlerdir. Araştırma kapsamında anlaşılmaktadır ki; küreselleşen dünyada, değişen sosyo-kültürel yapı ile uyumlu bir süreç yaşaması gereken sanat eğitiminde de disiplinlerarası yaklaşımların eğitime katkısı yadsınamaz bir gerçekliktir. Bu çalışma kapsamında uygulanan atölye çalışmalarının alan olarak çeşitlenmesi ve süre olarak artırılması durumu değerlendirildiğinde öğrenciler için daha yaratıcı deneyimlerin ortaya çıkacağı düşünülmektedir.

Kaynakça

- Abacı, H. S. (2018). Baskı resimde anlatımcı ifadeciliği ile Güler Akalın. *Ulakbilge*, 6(25), 63-75. doi: <https://doi.org/10.7816/ulakbilge-06-25-06>
- Aktaş, B. (2011). *Seramiğin plastik olarak içerdiği kavramların güncel sanat ile ilişkilendirilmesi* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 293288).
- Arcasoy, A. (1983). *Seramik teknolojisi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayını.
- Atalayer, F. (2001). *Seramik eğitiminde yeni biçim üretme yöntemleri*. V. Uluslararası Katılımlı Seramik Kongresinde sunulan bildiri, İstanbul.
- Ateş, S. K. (2015, Kasım). *Baskıresim 'de çağdaş uygulamalar üzerine bir araştırma*. Gazi Üniversitesi Sanat ve Tasarım Fakültesi 2. Uluslararası Sanat Sempozyumunda sunulan bildiri, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Bingöl Pazarlıoğlu, M. (2015). Desen eğitiminde edebiyatın rolü: Kafka ve Wells örneği. *Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 16, 27-45. doi: <https://doi.org/10.18603/std.18344>

- Bingöl, Pazarlıoğlu, M. (2016). Temel tasarım eğitiminde kavramdan üç boyuta geçişe yönelik bir uygulama örneği. *İdil Sanat ve Dil Dergisi*, 5(21), 339-362. doi: <https://doi.org/10.7816/idil-05-21-05>
- Çakıroğlu, L. (2015). *Özgün baskı ve tekstil uygulamaları* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 398314).
- Çil, S. (2004). 20. Yüzyıl seramik sanatında resim. *Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi*, 13.
- Çobanlı, Z. (1995). *Seramik sanatında kimi tasar üretme yöntemlerinin çaydanlık örneği ile tanıtımı*. Tasarım ve Dekor Seminerinde sunulan bildiri, İstanbul.
- Daşdağ, F. E. (2009). *Güzel sanatlar fakültelerinde seramik tasarımı ile ilgili derslerde uygulanan yöntemlerin incelenmesi* (Doktora tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 234472).
- Demirbulak, A. (2007). *Çağdaş Türk resminde otoportre* (Doktora tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 209754).
- Diren, S. (1974). *50 yılda seramik, 50 yılda Cumhuriyet, 50 yılda plastik sanatlar*. İstanbul: İ.D.G.S.A. Yayınları.
- Erbay, M. (2013). *Sanat eğitimi üzerine*. Ankara: Beta.
- Erman, D. O. (2012). Türk seramik sanatının gelişimi: toprağın ateşle dansı. *ActaTurcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, IV(1), 18-33. Erişim adresi: <http://doczz.biz.tr/doc/139357/t%C3%BCrk-seramik-sanat%C4%B1n%C4%B1n-geli%C5%9Fimi--topra%C4%9F%C4%B1n-ate%C5%9Fle-dans%C4%B1>
- Grabowski, B., & Fick, B. (2012). *Baskı resim/Kapsamlı materyaller ve teknik rehberi*. (S.Atay Eskier ve A. Tunç, Çev.). İzmir: Karakalem Kitabevi Yayınları.
- Jacobs, H. H. (1989). *The growing need for interdisciplinary curriculum content*. H. H. Jacobs, (Ed.), In *Interdisciplinary curriculum: Design and implementation*. Australia: Hawker Brown low Education Pty Ltd.
- Kara, D. (t.y.) 20.yüzyıl eğitim sistemi, disiplinler arası sanat eğitimi. Erişim Adresi: <http://devabilkara.com/20-Yy-Egitim-Sitemi-Disiplinler-Arasi-Sanat-Egitimi/>
- Kavalcı, F. (1998). Türkiye’de seramik sanatı. *Türkiye’de Sanat Dergisi*, Seramik Özel Sayısı 33, 40-45.
- Kaytan, E. (2009). *Modern sanatta figüratif seramik heykeller* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 236063).
- Kılıç, S. K. (2005). Yaratmak üzerine. *Rh+ Plastik Sanatlar Dergisi*, 20,66.
- Mutlu, H. S. (2007). Zamanın çarkında Anadolu’da seramik. *Anadolu Sanat*, 18,71-75. Erişim adresi: [https://librarycatalog.bilkent.edu.tr/client/tr_TR/default/search/detailnonmodal/ent:\\$002f\\$002fSD_ILS\\$002f0\\$002fSD_ILS:47841/ada?qu=An%C4%B1lanmert%2C+Beri%2C++1942-&ps=300](https://librarycatalog.bilkent.edu.tr/client/tr_TR/default/search/detailnonmodal/ent:$002f$002fSD_ILS$002f0$002fSD_ILS:47841/ada?qu=An%C4%B1lanmert%2C+Beri%2C++1942-&ps=300)
- Özel, S. V. (2007). *Plastik sanatlarda disiplinlerarası etkileşimler ve seramik sanatına yansımaları* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 205922).
- Rideal, L. (2005). *Self portraits* (I.Baskı). Londra: National Portrait Gallery.
- Sönmez, Z. (Ed.). (1983). *Güzel sanatlar eğitiminde 100 yıl*. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Basımevi.
- Şahbaz, H. (2006). *Modern seramik sanatında minimalizm* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 188634).
- Tanır, A. K. (2017). Baskiresim eğitimine yönelik atölye dışı öğrenme ortamları ve öğrenme materyalleri: Bir eylem araştırması örneği. *Yedi: Sanat, Tasarım ve Bilim Dergisi*, 17, 111-131. Erişim adresi: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/271435>
- Temur, G. İ. (2011). *Günümüz Türk baskiresim sanatındaki gelişmelerin sanatsal anlatıma etkileri* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 296487).
- Teymur, N. (2001). *Sosyal bilimleri yeniden düşünmek*. Sempozyum Bildirileri Defter ve Toplum ve Bilim Dergileri Ortak Çalışma Grubu. İstanbul: Metis Yayınları.
- Timuçin, A. (2000). *Estetik*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Üstüner, Ö. (2007). *Disiplinlerarası sanat ve sanat eğitimine etkileri* (Yüksek lisans tezi). YÖK Tez veri tabanından erişildi (Tez No. 207022).
- Yolcu, E. (2009). *Sanat eğitimi kuramları ve yöntemleri*. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Görsel Kaynakçası

- Görsel 1. Diamond Sutra, [Ağaç Baskı], 868. Erişim adresi: <https://www.posterazzi.com/the-diamond-sutra-868-a-d-nbuddha-addressing-the-aged-disciple-subhuti-in-a-chinese-translation-of-the-sanskrit-buddhist-work-vajracchedika-prajna-paramita-found-at-tunhuang-printed-in-868-a-d-this-is-the-earliest-dated-specimen-of-block-p/>
- Görsel 2. Tarih Hindi Garbi, Mehmet Efendi, [Baskı Kitap], 1730. Erişim adresi: <http://maviboncuk.blogspot.com/2006/07/1730-tarihi-hindi-garb.html>
- Görsel 3. Kyklad Kapları, [Seramik], Tunç Çağı. Erişim adresi: <https://indigodergisi.com/2014/10/toprakla-atesin-aski-seramigin-dogusu/>
- Görsel 4. Füreya Koral, Kuşlar, [Seramik Pano] (Detay), 1968. Erişim adresi: http://www.mimarizm.com/etkinlikler/sergiler/fureya-nin-izinde_128818
- Görsel 5, 6, 7, 8 ve 9. Öğrenci Çalışmaları. Zeliha Kayahan kişisel arşivi